

EKONOMİK KALKINMADA BEŞERİ SERMAYENİN ROLÜ VE TÜRKİYE’DE BEŞERİ KALKINMANIN GÖRÜNÜMÜ OLARAK İNSANİ GELİŞİM ENDEKSİ*

Zeki YILMAZ**

Faik DANIŞOĞLU***

Öz

Ekonomik kalkınma üzerine yapılan çalışmalarda, 1980’li yıllardan sonra ülkelerin daha çok sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda yaklaşık son 40 yıl öncesine kadar ki çalışmalarda geri planda kalan beşeri sermaye kavramı, günümüzde daha çok işlenmeye başlanmıştır. Böylece klasik anlamdaki üretim faktörlerine ilave olarak, emek faktörünün nitel yönü olarak değerlendirilen beşeri sermaye ülkelerin kalkınma politikalarında yerini almıştır. Genel olarak bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerinin toplamı şeklinde ifade edilen beşeri sermayenin, günümüzde ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi daha önemli hale gelmiştir. Ekonomik kalkınma, ülkedeki ekonomik büyümeye ek olarak, o ülkedeki yapısal gelişmeleri de içine alan bir kavramdır. Ülkelerdeki yapısal değişim ve dönüşümü gerçekleştiren en önemli faktörlerin başında ise beşeri sermaye gelmektedir. Bu nedenle ülkelerdeki yapısal değişim ve dönüşümle kalkınmayı gerçekleştirecek olan en önemli faktör olarak beşeri sermaye görülmektedir. Bu çalışmada, günümüzde ekonomik kalkınmanın en önemli belirleyicisi durumuna gelen beşeri sermayenin ekonomik kalkınmada oynadığı rol ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, beşeri sermayenin eğitim ve sağlık gibi nitel unsurları ile ekonomik kalkınmadaki önemine değinilecek ve beşeri kalkınmanın göstergesi olarak kabul edilen, birleşmiş milletler insani kalkınma örgütünün hesapladığı beşeri kalkınma endeksinden yararlanılarak, Türkiye’deki beşeri kalkınmanın görünümü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kalkınma, Beşeri Sermaye, Beşeri Kalkınma, Beşeri Kalkınma Endeksi, Türkiye.

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL ON ECONOMIC DEVELOPMENT AND THE HUMAN DEVELOPMENT INDEX AS THE VIEW OF HUMAN DEVELOPMENT IN TURKEY

Abstract

After the 1980s in studies on economic development, economical, social and cultural characteristics of countries are emphasized mostly. Concept of human capital that staying in background at studies have begun to processed in last 40 years. Human capital has replaced the country's growth and development

* Bu çalışma Öğr. Gör. Faik Danişoğlu tarafından “Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü, Türkiye’de Beşeri Sermayenin Profili ve Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz” 1983 – 2013” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, zeki.yilmaz@dpu.edu.tr

*** Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi, Boyabat Meslek Yüksekokulu, Toptan ve Perakende Satış Bölümü, fdanisoglu@sinop.edu.tr

policies as a classical production factors in addition to labour, physical capital, natural resources and enterprising factors. Human capital expressed as the sum of the knowledge, skills and abilities that has individuals. Today the impact of human capital on economic development has become more important. Economic development, in addition to economic growth in the country, it is a concept involving structural developments in the country. Human capital is the most important factor that performs the structural development and tranformation in the countries. For this reason, aimed to demonstrate the relationship development and human capital in countries. Therefore, human capital is seen as the most important factor that will carry out the development with structural progress and transformation in the countries. In this studies, we will try to explain the role of human capital on economic development. In recent years human capital become most important determinant of economic development. In this context, qualitative factors such as education and health will be referred to the importance of human capital in economic development and will be discussed view of human development in Turkey. We will use the human development index, accepted as an indicator of human development while this discussion, that as specified by the United Nations Human Development Organization.

Keywords: Economic Development, Human Capital, Human Development, Human Development Index, Turkey.

Jel Codes: O15.

Giriş

Klasik iktisadi yaklaşımda yer alan üretim faktörleri emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci olarak belirtilmektedir. Ancak günümüz bilgi çağında, ülkelerin karşılaştığı ekonomik olayları açıklamakta klasik iktisadi yaklaşımın temel varsaydığı bu üretim faktörleri yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, günümüzün çağdaş ekonomik ve sosyal koşullarına göre iktisat yazınında bu üretim faktörlerinin yeniden tanımlanması ve yorumlanması gereği ortaya çıkmıştır.

Sermaye kavramı denildiğinde akla ilk olarak fabrika binaları, makine, teçhizat ve para gibi fiziki değerler akla gelmektedir. Ancak günümüzde sermaye kavramı içerisine beşeri sermaye kavramı yerleştirilmiştir. Beşeri sermaye, bireyleri ekonomik faaliyetlerinde daha etkin ve verimli olabilmeleri için kazandıkları bilgi ve beceriler toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın nedeni ise, günümüzde bilgi çağına geçilmesiyle ekonomik olayların da bilgiyle açıklanmaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bilgi, klasiklerin öne sürdüğü ekonomide azalan verimler kanununu bertaraf ederek beşeri sermaye aracılığıyla üretim fonksiyonuna dâhil edilmiş, teknolojiden teknoloji üretme olarak tanımlanan bilgi ekonomisi ilerlemeye başlamıştır. 1980'li yıllardan sonra başlayan bilgi çağına gelindiğinde, iktisadi büyüme ve kalkınmada yarattığı içsel etkiler nedeniyle fiziksel sermaye yanında beşeri sermayede üretim faktörü olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde beşeri sermayenin ürünü olan bilgi, yeni büyüme modellerinde, büyümenin kaynakları arasında önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede, gerek tarım gerekse sanayi toplumlarında niceliksel boyutu ile anılan ve gerekli olduğu kabul edilen emek faktörü, artık niteliksel özellikleriyle anılmaya başlanmıştır. Böylece işgücünün niteliksel boyutu, dolayısıyla ülkelerin beşeri sermaye stokları ve dinamikleri hiçbir çağda önemli olmadığı kadar önemli hale gelmiştir.

Yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler ile değişen üretim biçimleri, bir taraftan insanlığın refahını yükseltmekte, diğer taraftan istihdam imkânlarını ciddi şekilde zorlamaktadır. Özellikle yüksek nüfusa sahip olan ülke ekonomilerinin bu dönüşümü gerçekleştirmeleri, sosyal adaletin sağlanabilmesi ve beşeri sermaye stokunun etkin şekilde değerlendirilebilmesi adına önemli bir zorunluluktur. Sağlık ve eğitim gibi en temel ihtiyaçları içerisinde barındıran beşeri sermaye kavramı, bu çerçevede 21. yüzyıl ile birlikte büyük bir sıçrama yaşamış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler adına hem stratejik bir üretim faktörü, hem de iktisadi kalkınmanın öznesi konumuna gelmiştir. Oldukça genç ve büyük bir nüfusa sahip olan Türkiye açısından beşeri sermaye kavramının önemini anlaşılması, beşeri sermaye potansiyelinin tespit edilmesi, gelecek yıllarda hızlı dönüşümler geçireceği kabul edilen ekonomik düzeninde Türkiye'nin daha etkin ekonomi politikaları uygulayarak daha sağlıklı bir iktisadi yapıya kavuşabilmesini sağlayabilecektir.

1. Ekonomik Kalkınma

Kalkınma kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışının ardında, az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerde görülen beşeri acıların azaltılması ve bu ülkelerde maddi refahın artırılması yatmaktadır. Ekonomik kalkınma en genel ifadesiyle, bir ulusun arzu edilen şekilde gelişebilmesi amacıyla ulusal ekonominin bir bütün olarak düzenlenmesidir. Bu genel ifadeyle kalkınma, bir toplumda ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda arzu edilen her türlü değişim ve gelişim olarak tanımlanabilir (Tüylüoğlu ve Çeştepe, 2004: 29). Bu genel tanımlamanın yanı sıra, ekonomik kalkınma ilk olarak kişi başına düşen milli gelirin artırılması olarak tanımlanmaktadır. Ancak ekonomik kalkınma, kişi başına düşen milli gelirin artırılmasının yanında, üretim faktörlerinin miktar ve verimliliklerinin artırılması, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içerisindeki payının artırılması gibi yapısal değişimleri de bünyesinde barındırmaktadır (Han ve Kaya, 2008: 2). Ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal yapıları belirli farklılıklar taşıdığı için ekonomik kalkınmayı tek bir değişkene bağlı ölçütlerle açıklamak oldukça zordur. Ekonomik kalkınmanın tam anlamıyla anlaşılması için gerek ekonomik gerekse sosyal olarak birçok değişkendeki gelişimi değerlendirme gereği ortaya çıkmıştır (Tuna ve Yumuşak, 2002: 2). Kalkınma, ekonomik ve sosyal değişkenlerdeki gelişimin bileşimi olarak tanımlandığına göre, bu kavramın merkezine insan faktörünü yerleştirmek doğru olacaktır. Bu anlamda kalkınmanın amacı, bireylerin mutlu bir şekilde uzun ve sağlıklı yaşam sürmesini sağlamak için gerekli ortamı oluşturmak ve her bir bireye sağlık, eğitim ve gelir unsurlarının kapsadığı koşulları, eşit imkânlarla sunulmasını ve evrensel hayat standartlarına ulaşabilmeyi amaçlamaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 34).

Buradan yola çıkarak insan eksenli bir tanımlamayla ekonomik kalkınma, bireylerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere bireylerin özellikle niteliklerini geliştirecek olan göstergeler ele alınmaktadır. Bireylerin en önemli niteliklerinin başında ise eğitimleri yer almaktadır, nitekim bu doğrultuda bir ülkede öğretmen, okul ve derslik başına düşen öğrenci sayısı ve o ülkedeki eğitim harcaması göstergeleri ekonomik kalkınma açısından ölçüt olarak ele alınmaktadır. Aynı şekilde sağlık açısından bakıldığında bir ülkede doktor, hemşire, hastane başına düşen hasta sayısı ve o ülkedeki sağlık harcamaları birer kalkınmışlık göstergesidir (Tuna ve Yumuşak, 2000: 3).

Günümüz bilgi toplumunda ise, ekonomik kalkınmanın temelini, bireylerin niteliklerindeki gelişmeyi ön plana çıkararak beşeri kalkınma oluşturmakta ve ekonomik kalkınma üzerine yapılan çalışmalarında bireyin niteliklerini ön plana çıkararak değişkenler kullanılmaktadır. Nitekim bu doğrultuda Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Örgütü'nün (UNDP), ülkelerin beşeri kalkınmışlık göstergeleri olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen ve ortalama okullaşma yılı ve kişi

başına düşen reel GSMH değişkenlerini kullanarak ülkelerin beşeri kalkınma endeksini (HDI) hesaplamaktadır (Human Development Report, 2010: 215).

1.1. Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicileri

Bu kadar geniş bir tanımlaması olan ekonomik kalkınmanın, faktörlerinin olması da kaçınılmazdır. Bu faktörlerin başında doğal kaynaklar, fiziki sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve beşeri kaynaklar gelmektedir. Bu faktörlerin ise, sayısal olarak çokluğu tek başına yeterli olmamakla birlikte, niteliksel olarak da farklılıklar taşımaları, kalkınmanın itici ve belirleyici gücü haline gelmelerine yol açmıştır. Bir ülkedeki ekonomik, kültürel ve siyasal yapının dönüştürülmesinde rol oynayan en önemli etkenler, kalkınmanın dinamiklerini oluşturmaktadır. Kalkınmanın bu dinamiklerin en önemli boyutunu ise, ekonomik boyutlar oluşturmaktadır. Ekonomik kalkınmanın temel boyutları olarak, doğal kaynaklar, fiziki sermaye birikimi, teknolojik gelişme ve emek oluşturmaktadır (Taban ve Kar, 2005: 9).

Ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan bu faktörler, kalkınmayı iki yoldan etkilemektedir. Birincisi kalkınmayı belirleyen faktörlerin miktar olarak artırılması, ikincisi ise kalkınmayı belirleyen bu faktörlerin verimliliğinin artırılmasıdır. Bu verimlilik artışı ise, eğitim düzeyinin yükselmesi, iş bölümü ve daha ileri teknolojilerin geliştirilmesi gibi nedenlerle üretim faktörlerinin niteliğinin yükselmesinden kaynaklanmaktadır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2009: 19).

1.1.1. Doğal Kaynaklar

İnsan ihtiyaçlarının giderilmesini ve toplumsal amaçların gerçekleştirilmesini olanaklı kılan, aynı zamanda bu girişimleri kolaylaştıran bütün araçlara kaynak adı verilir. Doğal kaynaklar üretim sürecinin önemli unsurlarını teşkil ederler. Başta petrol, doğal gaz, demir, çelik ve kömür gibi kaynaklar üretim sürecinin vazgeçilmezidirler. Bu çerçevede doğal kaynakların insan hayatının sürdürülebilmesi ve kolaylığı için kullanılması, iktisadi faaliyetler olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle toplumların ekonomik kalkınmaları ile sahip oldukları doğal kaynakları arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreci açısından bu doğal kaynaklara sahip olmaları kadar, bu kaynakları üretim sürecinde kullanılacak hale getirebilmeleri de önemlidir. Büyük miktarda doğal kaynağa sahip olmak, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmek için yeterli değildir. Az gelişmiş ülkelerin bir bölümü doğal kaynaklar bakımından zengindir, fakat doğal kaynaklarından etkin bir şekilde yararlanmamaktadırlar (Türker, 2000: 11).

1.1.2. Fiziki Sermaye Birikimi

Gelişmekte olan ülkeler için kalkınma, öncelikle sermaye birikimini arttırmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle sermaye birikimi çoğu iktisatçı tarafından kalkınmanın temel koşulu olarak kabul edilmektedir. Sermaye birikimi genel olarak, toplumun üretmiş olduğu değerlerin tümünü tüketmeyip, bir kısmını yine üretimi

gerçekleştirecek olan sermaye mallarına ayırmasıdır. Aletler, makineler, ulaşım sistem ve araçları, sanayi gereçleri, fabrika ve donanımları gibi sermaye kompozisyonu içinde üretimin artırılmasında büyük rolü olan nesnelere, fiziki sermayenin değişik kalemleridir (Han ve Kaya, 2008: 53). Sermaye birikiminin önemini kavrayan az gelişmiş ülkeler, üretimlerini arttırabilmek için yatırım düzeylerini yükseltmenin zorunlu olduğunu ileri sürmektedirler. Bu bağlamda, kalkınma sanayileşmeyle, sanayileşme de sermaye birikimiyle, sermaye stokunun artırılmasıyla mümkündür (Kaynak, 2007: 237).

Sermaye birikimi için elde edilen net gelirden bir kısmının tüketilmeyip, tasarruf edilerek net yatırımlara dönüştürülmelidir; yani sermaye birikimi, cari gelirin belli bir miktarının gelecekteki çıktıyı dolayısıyla gelecekte elde edilecek geliri arttırmak için, tasarruf edilmesi ve bu tasarrufların yatırımlara dönüşmesi sonucunda oluşturulmaktadır. Yeni fabrikalar, makineler, araç ve gereçler ülkenin fiziksel kapasitesini, sermaye stokunu arttırmaktadır, fakat bu sermaye artışı için toplam yatırımlar, hali hazırdaki sermayenin amortisman¹ payından büyük olmalıdır (Türker, 2000: 11).

1.1.3. Teknolojik Gelişme

Ülkelerin kalkınmalarında temel kaynaklardan biri, belki de en önemlisi teknoloji faktörü olarak görülmektedir. Teknoloji, bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü olarak ifade edilebilir (Kaya, 2004: 236). Teknoloji düzeyi ise, en geniş anlamıyla üretim süreci, ürünün kendisi, üretim ve yönetim organizasyonu, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamı veya stoku olarak tanımlanabilir (Kibritçioğlu, 1998: 5). Bu stoktaki artış yani teknolojik ilerleme, ekonomik kalkınmanın lokomotifleri olarak görülmektedir. Teknolojik ilerleme, yeni yaratıcı fikirlerin ortaya çıkardığı sosyal kazançların bir kısmını kar biçiminde elde etmeye çalışan bireylerin, yeni bilgiler arama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Jones, 2001: 115). Teknolojiyle gelişme ise, bir üretim fonksiyonunda aynı girdi miktarı ile daha fazla miktarda ve daha yüksek kalitede mallar üretmeye olanak sağlamak veya tamamen yeni malların üretimini gerçekleştirmektir. Diğer taraftan teknolojik değişim ile sermaye yatırımı bir arada yürümektedir. Gelişmiş ülkelerde sermaye bol olduğu için teknolojik gelişmeler, inovasyonlar² daha sık gerçekleşmekte, bu durum da üretimin çeşitlendirilmesinde ve daha kaliteli gerçekleştirilmesinde büyük rol oynamaktadır. Azgelişmiş ülkelerde ise, yetersiz ve ilkel teknoloji ekonomik durgunluk ile koşut gitmektedir (Karakayalı ve Dilber, 2010: 44).

¹Amortisman, üretim faaliyetleri sonucunda, mal ve hizmetler oluşturulurken geçmiş yıllardan devralınan sermaye mallarında meydana gelen aşınma ve eskimenin parasal karşılığıdır.

²İnovasyon, yeni veya önemli ölçüde değiştirilmiş ürün veya sürecin; yeni bir pazarlama yönteminin; ya da iş uygulamalarında, organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni bir organizasyon yönteminin uygulanmasıdır.

Sanayileşmiş ülkelerde uzun vadeli ekonomik büyümenin yarıdan fazlası, verimliliği arttıran veya sanayilerin geliştirilmesine yol açan teknolojik gelişmelere dayanmaktadır. Sanayide gelişme ise, sürekli yeni teknolojik yetkinliklerin kazanılmasını sağlayan süreç anlamını taşımaktadır (Kaya, 2004: 240). Teknolojinin gelişimi ile verimlilik arasında da doğrudan ilişki bulunmakta olup ileri teknoloji verimlilik anlamına gelmektedir. Ekonomik yaklaşımlarda, istihdamın verimliliğine bağlı olarak arttığı, verimlilik artışlarının ise büyük ölçüde teknolojik gelişmelerden kaynaklandığı kabul edilmiştir. Günümüzde gelişmekte olan ülkeler kalkınabilmeleri için uluslararası arenada rekabet edebilmelidirler. Bu rekabetin ise temel koşulu ucuz ve kaliteli ürün üretebilmektir. Bu doğrultuda, kalkınma çabasında olan ülkelerin, düşük maliyetli ve yüksek kaliteli ürün üretebilmeleri için üretim teknolojilerinin yenilenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Uluslararası pazarlarda yoğun rekabetin yaşandığı bir ortamda başarılı olabilmek için, ülkelerin yapısına ve özelliklerine uygun ve en yeni teknolojilerin kullanılması sağlanmalıdır (Kaya, 2004: 240).

1.1.4. Beşeri Kaynaklar

Ekonomik kalkınmanın bir diğer belirleyicisini beşeri kaynak oluşturmaktadır. Beşeri kaynaklar aynı zamanda ekonomik kalkınmanın temelini de oluşturmaktadır. Burada beşeri kaynakların, kalkınmanın temelini oluşturması ile kastedilen, kalkınmayı belirleyen diğer kaynakların etkinliğinin beşeri kaynak tarafından belirlenmesinden gelmektedir. Bu bağlamda ekonomik kalkınmayı etkileyen diğer kaynakların verimliliğini arttırmak için, verimliliğinin de artırılması gerekmektedir (Çoban, 2004: 132). Beşeri kaynak, genel olarak nüfus faktörünün nicel ve nitel özelliklerinin toplamından oluşmaktadır. Nüfusun nicel özellikleri olarak, başta nüfusun miktarı, yaş ve cinsiyet yapısı gibi özellikleri gelmektedir. Nüfusun eğitim ve sağlık ile ilgili özellikleri ise, nüfusun nitel özelliklerini oluşturmaktadır. Nüfusun bu nitel ve nicel özellikleri aynı zamanda ekonomik kalkınmanın etkinliğini de belirlemektedir (Yumuşak, 2008: 11). Nüfusun nicel yönü olarak gelişmekte olan ülkelere görülen hızlı nüfus artışının sahip olduğu sosyal ve ekonomik önemi, kalkınma ekonomisinin gündeminde özel bir yer edinmiştir. Nüfus ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, ekonomiyi arz ve talep yönünden olmak üzere iki koldan etkilemektedir. Arz yönünden nüfus artışı, mal ve hizmet üretimi için emek girdisindeki artışı ifade ederken, talep yönünden pazar genişlemesini ifade etmektedir (Han ve Kaya, 2008: 95).

Nüfus artışı, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler açısından ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelere nüfus artışı; gelir artışı, eğitim ve sağlık düzeyindeki artışla paralel özellik göstermektedir. Az gelişmiş ülkelere ise, yüksek doğum oranları yanı sıra, ölüm oranlarındaki ve salgın hastalıklardaki azalmalar nüfusu miktar olarak arttırmakta, ancak bu artışa gelir düzeyindeki, eğitim ve sağlık düzeyindeki artışlar paralellik gösterememektedir. Bu durumun doğal sonucu olarak, az gelişmiş ülkelere nüfus artışı ile ekonomik kalkınma arasında negatif bir ilişki

kenedini göstermektedir (Taban ve Kar, 2005: 21). Ancak burada anlatılanlar da nüfusun nicel özelliklerinin ekonomik kalkınmayla olan ilişkisine değinilmiştir. Çalışmamızın ana teması ise, ekonomik kalkınmanın nüfusun nitel özellikleriyle, yani beşeri sermaye ile arasındaki ilişkiyi incelemektir.

2. Beşeri Sermaye Kavramı ve Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü

Beşeri sermaye genel anlamıyla, ekonomik faaliyetler yerine getirilirken, üretime katılan işgücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerin toplamı olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, üretim sürecine katılan bireylerin sahip olduğu nitel özellikleri vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değer yaratan kavramlar beşeri sermaye olarak tanımlanmaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 43). Kaynak'a göre beşeri sermaye, işgücünün tarafından içerilen tüm bilgi ve becerilerin toplamı olarak ifade edilmektedir (Kaynak, 2007: 21). Tunç'a göre beşeri sermaye, bireylerin yetenek, hüner ve bilgi yönünden yükselmesini ifade eden insan kaynaklarının geliştirilmesini, ekonomik anlamda insan sermayesi birikimini ve bu sermayenin gelişmede etkili olacak şekilde kullanımını ifade etmektedir (Tunç, 1998: 85). Beşeri sermayenin bu tanımlarına karşılık, az gelişmiş ülkelerde ciddi manada sıkıntısı çekilen, fakat diğer faktörlere kıyasla üzerinde yeterince durulmayan bir üretim faktörüdür. Az gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın en büyük engelini fiziki sermaye yetersizliğinden çok, insan gücünün niteliksiz ve yetersiz olduğundan kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Altay ve Pazarlıoğlu, 2007: 99). Beşeri sermaye, diğer üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına da imkân veren, mevcut insan gücünün nitelik, nicelik ve meslek bilgilerinden oluşan bir iktisadi değerdir.

Ekonomik kalkınma konusunda pek çok çalışması bulunan Romer'e göre, bir ülkenin kalkınma hızı salt fiziksel sermayenin artmasından pek etkilenmemektedir. Kalkınma hızının artmasında esas etkinin, dünya pazarına açılmaktan, nitelikli mühendis ve bilim adamı sayısının artmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ekonomik büyüme modellerinde beşeri sermaye özel bir rol oynamaktadır. Yeni ürünlerin üretimini sağlayan, teknolojik gelişmenin temelini oluşturan, araştırma ve geliştirme sektörünün anahtarı olan beşeri sermayedir. Beşeri sermaye birikimi fazla olan ülkeler, yeni ürünleri büyük bir hızla piyasaya sürmekte ve buna sonuç olarak hızlı bir büyüme gerçekleştirmektedirler. Eğitim; bilgi üreten, icat eden ve yenilikleri gerçekleştiren, insan yaratıcılığının kaynağını oluşturan temel kaynaktır. Ekonomik kalkınmanın temel güçlerini oluşturan bilim ve teknoloji öncelikle insanın beyin gücünün ürünleridir, ancak bu gücü harekete geçiren de genellikle eğitimidir (Baş, 2004: 25). Doğu Asya ekonomilerinin kalkınma yolundaki deneyimlerini inceleyen Lucas ise şu sonuca varmıştır; ekonomik kalkınmanın temel motoru beşeri sermaye birikimidir ve ülkeler arasındaki hayat standardı farklarının temel kaynağını, beşeri sermaye birikimindeki farklılıklar oluşturmaktadır. Maddi sermaye birikimi, ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır, ancak beşeri sermaye birikiminin yanında kesinlikle ikinci sırada kalmaktadır (Baş, 2004: 25). Georgi'ye göre, beşeri

sermaye ekonomik kalkınma sürecini üç farklı alandan etkilemektedir. İlk olarak, insani hüner, beceri, kabiliyet ve gelişim; okul, aile ya da sosyal çevreyle ilişkili olarak gelişmekte ve iktisadi hayatın içinde yer almaktadır. En temel beşeri sermaye yatırımları, yani eğitim ve sağlık yatırımları tarafından kalkınmanın yönü belirlenmektedir. Bu beşeri gelişim ise, hem statik hem dinamik bir unsur olabilmektedir. Çünkü emeğin niteliği ve niceliği arasında kurulan denge saf insani gelişim ile şekillenmekte ve üretim süreçlerini bu yolla belirlemektedir. İkinci olarak, girişimci kesim ekonominin kalkınma ve büyüme sürecinde belirleyici olmaktadır. Kullanılan teknoloji, üretim ve ulaşım araçları, girişimcilerin dinamik ya da statik hareket tarzlarıyla yakından ilişkilidir. Son olarak, ekonomideki bilgi stoku genellikle teknolojik düzeye etki etmekte ve kamusal faydalar sunmaktadırlar (Georgi, 2002: 464-469).

Beşeri sermayenin ekonomiye etkisi ise makro ve mikro düzeyde olmaktadır. Mikro etkileri birey, aile ve firmalar üzerinde görülür. Bu mikro etkiler belirli sahalarda yoğunlaşarak ülkenin makroekonomik alanlarına etki eder. Sözgelimi, eğitim yatırımları neticesinde, kişisel eğitimle, beşeri sermayenin niteliğinin yükselmesiyle gelirden meydana gelen artış, aile ve firma üzerinde etkilere sebep olabileceği gibi bunun yaygınlaşması gelir dağılımını, teknolojik gelişimi, verimliliği ve bölgesel kalkınma farklılıklarını değişik oranlarda etkiler. Bu etkiler dolaysız olabileceği gibi toplumsal, siyasi ve demografik faktörler vasıtasıyla dolaylı yollardan da gerçekleşebilir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82). Beşeri sermayenin tanımından yola çıkılarak ve ekonomik kalkınmaya olan birçok etkisinin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için, beşeri sermayenin unsurlarının ortaya konulması gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü beşeri sermayenin eğitim, sağlık gibi temel unsurlarındaki gelişmişlik düzeyi ve bu düzeyi arttıracak olan gerekli gelir düzeyinin birlikte var olması halinde, beşeri sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki beklenen etkilerin ortaya çıkması mümkün olacaktır.

2.1. Beşeri Sermaye ve Eğitim

Eğitimin toplumun üretkenlik kapasitesini arttırarak, ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı olgusu Adam Smith'e kadar dayanmaktadır (Wigley ve Akkoyunlu, 2011: 375). Bireylerin yeteneklerini geliştirerek, onların bilgi ve beceri edinmelerini ve sosyalleşmelerini sağlayan bir süreç olan eğitimin, ekonomik kalkınma ile yakından ilişkisi vardır. Kalkınmanın sağlanması için gerekli olan insan gücünün yetiştirilmesi, geliştirmesi ve bireylerin üretici hale getirilmesi eğitim aracılığı ile gerçekleştirilmektedir (Arabacı, 2011: 101). Eğitim çoğu zaman kelime anlamıyla kişinin sosyalleştirilmesi, hemcinslerine benzer ve topluma faydalı bir bireyin hazırlanması anlamına gelmektedir. Eğitim; bireyin davranışlarında, bireyin kendi tecrübesi yoluyla istenilen değişmeyi meydana getirme sürecidir. Geniş anlamda ise eğitim, çocuklara, gençlere ve yetişkinlere kazandırılacak zihinsel ve bedensel yetenekleri edindirmektir. Bu bakımdan beşeri sermayenin unsurları içinde yer alan

eğitimin, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır (Taş ve Yenilmez, 2008: 158). Beşeri sermayenin temel bileşenlerinden olan eğitim, ekonomik ve sosyal boyutları itibari ile kalkınma sürecinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Eğitimin kalkınma sürecinde önem taşıyan diğer faktörlerden farkı, sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal boyutları itibari ile bu süreçlere yön verebilmesidir (Saygılı ve Cihan, 2006: 21).

Eğitim, kalkınmanın gerekli kıldığı kültürel ve sosyal ortamın müsait hale gelmesini sağlayarak, toplumsal örgütlenmenin etkinliğini arttırmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesiyle bilimsel araştırmalar artmakta, birçok azgelişmiş ülkede nitelikli insan gücü darboğazı aşmakta ve bilgi stoku yükselmektedir. Bunun sonucunda ise, teknolojik gelişmeler hızlanmakta, sosyokültürel ortamın frenleyici öğeleri kırılmakta ve bu doğrultuda ekonomik kalkınma hızlanmaktadır (Çolak, 2010: 115). Geri kalmışlığın en önemli nedeni üretim düzeyindeki düşüklük ve kalitesizliktir, zenginlik kalkınmada çok önemli bir öğe olmakla birlikte kalkınmışlık anlamına gelmemektedir. Geri kalmışlıktan kurtulma, ulusal bilinçlenme ve değişme olayıdır. Bu ise yaratıcılığı, yenilikçiliği, dünya pazarlarına açılmayı zorunlu kılar. Kalkınmada, bilgili topluma, becerili insan gücüne gereksinim duyulmakta ve kalkınmanın beyni olan bireylerin bilinçlenmesi, araştırması, çalışması, öğrenmesi ve düşünme isteği ile donatılması gerekmektedir. Tüm bunların yolu ise, eğitimden geçmektedir (Baş, 2004: 23). Öte yandan eğitimin verimlilik üzerindeki etkisi kuşaklar boyunca sürmektedir. Eğitilmiş anne ve babalar daha sağlıklı ve eğitilmiş çocuklar yetiştirirler, bunun sonucu olarak da onların çocukları yaşamları boyunca ekonomik olarak daha verimli olmaktadırlar. Bu yetişmiş beşeri sermaye ise, verimliliği hem dolaylı hem de dolaysız yoldan arttırarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunur (Baş, 1997: 137).

Eğitilmiş insan gücü, farklı talep yapısı nedeniyle üretim faaliyetlerinin bileşimini ve niteliğini etkilemektedir. Daha kaliteli, farklılaştırılmış nitelikler taşıyan ve belirli standartlarla uyumlu mallara yönelik talep yapıları nedeniyle, firma örgütlenmesini sağlayacak ve kaynak tahsis süreçlerinde değişimi özendirecektir. Bu yolla da eğitim, girişimcilerin donanımlarını arttırarak, üretim süreçlerinin daha etkin yürütülmesini sağlayacaktır (Saygılı ve Cihan, 2006: 23). Yoksullukla mücadele ve gelir dağılımını daha eşitlikçi bir yapıya kavuşturulmasında en temel rolü oynayan etkenlerin başında da eğitim gelmektedir. Doğaldır ki, eğitim yoluyla donanımları iyileşen bireylerin daha yüksek bir ücretle istihdam edilmeleri mümkün olabilecektir. Bu kapsamda eğitim; düşük gelire sahip kesimlerde, yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılmasını engelleyecek temel araçlardan biridir. Öte yandan eğitim, demokratikleşme, katılımcılık, insan hakları ve sosyal uyum gibi çağdaş toplumsal değerlerin yerleşmesinde ve politik istikrarın tesisinde büyük önem taşımaktadır. Elbette ki, eğitimin sosyal ve toplumsal faydaları bunlarla sınırlı değildir. Eğitim, özellikle kadınların işgücüne katılımını arttırarak, ülkelerin insan gücü potansiyellerinin etkin kullanılmasını sağlamaktadır (Saygılı ve Cihan, 2006: 23). Bilimsel araştırmalar

eğitim düzeyi ile kalkınmanın unsurları olan ekonomik kalkınma, siyasal ve toplumsal gelişme arasında doğrusal ilişkiler olduğunu ortaya çıkarmıştır. İnsan kaynağının, özellikle sosyal iyileşmeye ve buna bağlı olarak ekonomik gelişmeye katkısı oldukça büyüktür. Toplumsal uyum kapsamında eğitimin sosyal faydaları; daha az suç oranı, demokratikleşme, yönetime katılma, bireysel sağlığın korunması ve refah seviyesinin artması olarak özetlenebilir. Eğitim bu özellikleri ile sadece bireye değil, topluma da yarar sağlamakta ve kamu refah maliyetini düşürmektedir (Taş ve Yenilmez, 2008: 161).

Eğitimin beşeri sermaye oluşumundaki katkısının yadsınamaz olduğu bir gerçektir. Bu nedenle eğitim, beşeri sermaye ile ilgili birçok çalışmada tek unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin sahip olduğu beşeri sermaye stoku, elde edeceği ücret miktarını belirlemede temel unsurlardan biridir. Bu sebeptendir ki bireyler beşeri sermaye stoklarını arttırmak adına yaşamlarının ve kaynaklarının belli bir bölümünü eğitime ayırırlar. Böylece eğitime ayırdıkları süre içinde elde edebilecekleri ücret gelirinden vazgeçerek okula giderler veya mesleki eğitim kurslarına katılırlar. Bu noktada bireyler için bir tercih söz konusudur. Bu tercih, ya o yaşa kadar geliştirdikleri beceri ve yetenek düzeyine karşılık gelen ücret düzeyinde çalışmayı kabul edeceklerdir; ya da bu ücret gelirinden vazgeçerek beceri ve yeteneklerini daha da attırma yolunu seçerek eğitim maliyetlerine katlanmayı göze alacaklardır (Canpolat, 2000: 270).

Beşeri sermaye üzerinde, dolayısıyla kalkınma üzerinde bu kadar önemli bir role sahip olan eğitim düzeyinin ölçülmesi amacıyla bir takım ölçütler ön plana çıkmaktadır. Bir toplumun eğitim seviyesinin analizinde kullanılan ölçütleri ise; okuryazarlık oranı, okullaşma oranı, eğitim ve öğretime milli gelirden ayrılan pay, kurumlardaki öğretmen, öğrenci ve teknik eleman sayısı gibi ölçütler sıralamak mümkündür (Karagül, 2012: 93).

2.2. Beşeri Sermaye ve Sağlık

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre; sağlık, bireyin fiziksel ve zihinsel olarak optimal noktada olmasıdır. Sağlıklı olma durumu sadece hastalık ve rahatsızlığın olmaması değil, aynı zamanda akıl, zekâ, zihinsel ve ruhsal açıdan da iyi olma durumudur. Diğer taraftan sağlık, kişinin kültürel, dinsel ya da sosyal durumuna göre değişebilmektedir (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 58). Sağlık, bireylerin eğitim ve ekonomik durumlarına göre de farklılaşmaktadır. Bu nedenle sağlık, hem sübjektif hem de objektif olarak ele alınabilmektedir. Sübjektif sağlık, kişilerin kendilerini sağlıklı olarak hissettikleri durumdur. Objektif sağlık ise, sağlıklı kişinin kendisini uzmanların teşhisleri sonucunda iyi hissetmesi ile sağlık kavramının gerçekleştiğini açıklamaktadır. Sağlık kişinin hem fiziksel hem de zihinsel haliyle ilgili olduğundan; sağlık hizmetleri, bireylerin ve toplumun fiziksel, zihinsel, ruhsal ve sosyal açıdan iyi bir durumda hayatlarını devam ettirebilmeleri için yapılması gerekenler şeklinde tanımlanabilir (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 58). Bir ülkenin ekonomik

kalkınmasında eğitime yapılan yatırımların rolü ne kadar büyük ise, sağlık sektörüne yapılan yatırımların rolü de o kadar büyüktür. Çünkü sağlık, bireylerin daha iyi eğitilebilecek olmaları ve daha önemlisi sağlıklı bireylerin eğitilmesi durumunda eğitim yatırımlarından daha uzun süreli yararlanma imkânının doğacak olması, eğitimin yanında sağlığa da önem verilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, eğitim ve sağlığın birbirini tamamladığı, ekonomik kalkınma açısından fiziki sermayeye ve eğitime yapılan yatırımların benzerinin, sağlığa da yapılması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Taban ve Kar, 2004: 290).

Yapılan araştırmalar sağlık düzeyinin yetersiz olmasının, hastalıkların, çocuk ölümlerinin ve ortalama ömrün kısa oluşunun ne türden bir üretim kaybına yol açacağını ortaya koyarak, sağlığın iktisadi verimlilik açısından önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Beşeri sermayenin hayati unsuru olarak sağlık konusundaki yetersizliklerin ekonomik kalkınma sürecinde birçok olumsuz etkileri bulunmaktadır. Toplumda görülen hastalıkların sıklığı ve sürekliliği, çalışan kişilerin üretkenliklerini büyük ölçüde zayıflatmakta, hatta hastalığın ağırlığına göre imkânsız hale getirebilmekte, böylelikle işçilerin aktif olarak çalışma süresi kısalmaktadır. Bireylerin zayıf düşmesinde ve hastalanmasında, yetersiz ve sağlıksız beslenmenin etkisi görülmektedir. Özellikle beslenme yetersizliği az gelişmiş ülkelerin en önemli sorunlarından biridir. Bir toplumdaki beslenme düzeyi, kişi başına düşen kalori miktarıyla ölçülmektedir. Kişi başına düşen günlük kalori miktarı 2500'ün altına düşen ülkelerde beslenme yetersizliği olduğu söylenebilir. Beslenme yetersizliğinin tek nedeni ya da göstergesi günlük kalori tüketiminin düşük olması değildir, günlük kalori tüketimi 2500'ün üzerinde olsa dahi, bu kalorinin tahıl ya da pirinç gibi tek bir besinden sağlanması da önemli bir beslenme bozukluğudur. Öte yandan çoğu az gelişmiş ülkede besin değeri oranının yanlış belirlenmesi daha büyük bir sorundur. Bu ülkelerin beslenme alışkanlıklarında karbonhidratlı besinlerin payı çok yüksek, proteinli besinlerin payı ise çok düşüktür. Oysa dengeli beslenebilmek için bir kişinin normal olarak günlük 70 gram protein tüketmesi, bunun ise yarısının hayvansal kökenli olması gerekmektedir. Nitekim ülkelerin kişi başına düşen geliri ile kişi başına düşen hayvansal protein miktarı arasında doğru yönlü bir ilişki vardır (Han ve Kaya, 2008: 23). Bir ülkede sağlık koşullarının belirlenmesinde ise, nüfusa oranla hastalıklardan ve salgınlardan ölenlerin sayısı, hastane, çeşitli sağlık tesisleri, tıbbi araştırma kurumları, yatak sayısı, doktor sayısı ve kamunun sağlık harcamaları gibi göstergeler kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili çeşitli istatistikler, az gelişmiş ülkelerde bu oranların çok yetersiz olmasının yanında, ülke çapındaki dağılımında çok dengesiz olduğunu göstermektedir. Sağlık koşulları ve beslenme yetersizliğine bağlı olarak az gelişmiş ülkelerde ortalama ömrün kısa olduğu görülmektedir (Han ve Kaya, 2008: 24). Ortalama ömrün kısalığı, kişilerin aktif olarak çalışabilme sürelerini düşürerek bir yandan emek arzını daraltırken, öte yandan eğitimin toplam verimliliğini düşürmektedir. Böylelikle eğitime yapılacak yatırımın sosyal ve kişisel

getirisi azalacağı için cazibesi de kalmamakta, bu da beşeri sermaye birikimini azaltmakta ve buna bağlı olarak kişilerin verimliliğini düşürmektedir.

Ülkeler, ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirirken sağlık konusunda da ciddi atılımlar yapmak durumundadırlar. Sağlık sektörünün kalkınmadaki rolünü ön plana çıkaran yaklaşımlarda sektörün önemi artırılarak ülkelerin kalkınmışlık göstergelerinde sağlık verileri de yer almaya başlamıştır. Toplam sağlık harcamalarının topluma yansımaları olan kişi başına düşen hekim sayısı, yatak sayısı, ilaç tüketimi, sağlık hizmetleri kalitesi ile bunlara ulaşılabilirlik ve bunların uzantısı olan bebek ölüm oranı, genel ölüm oranı ve ortalama ömür gibi temel sağlık göstergeleri, toplumun kalkınmışlık düzeyini gösteren faktörlerdir. Ülkelerde uygulanan sağlık politikaları ve sağlığın kurumsallaşması, toplumların politik ve ekonomik koşullarına, toplumsal yapılarına, değer sistemlerine, sağlık koşullarındaki toplumsal değişiklik ve gereksinimlerine göre şekillenmektedir. Türk sağlık politikası ve bunun kurumsallaşması ise, sosyal devlet anlayışının bir gereğidir. Türkiye’de herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasını, sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanılmasını sağlama görevi ise, anayasa ile devletin yükümlülüğüne verilmiştir (Günel, 2006: 20).

3. Beşeri Sermayenin Ölçümü Olarak Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI)

Ekonomik kalkınma ile beşeri sermaye arasındaki ilişkinin gelişmesi, çalışmalara sık sık konu olmasıyla birlikte, Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP), ülkelerdeki beşeri sermaye gelişimini gözlemlemek ve beşeri kalkınmışlığı ölçmek amacıyla, beşeri sermayenin unsurlarına ait belirli değişkenleri kullanarak, Beşeri Kalkınma Endeksi³ (HDI) oluşturmuş ve bu doğrultuda çalışmalara başlamıştır. UNDP’nin bu çalışmalarında temel görüş olarak, ekonomik gelişmişliğin, kalkınmışlığın sadece büyüme hızıyla değil, bunun yanı sıra bireylerin refah düzeylerinin de kalkınmışlık göstergesi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmesidir. Bu doğrultuda örgüt, beşeri sermayenin unsurlarına yönelik olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen ve ortalama okullaşma yılı ve kişi başına düşen reel GSMH değişkenlerini kalkınmışlığın göstergesi olarak ele almıştır.

UNDP tarafından 1990 yılından başlayarak, her yıl yayınlanan insani gelişim raporlarında, bir toplumun gerçek zenginliği olarak, insanların hoşlanacağı bir çevreye olanak sağlayan, sağlıklı ve özgün bir yaşam ortamından yararlanabilen yurttaşlar ile sağlanabileceği sıklıkla ifade edilmiştir (Human Development Report, 1995: 11). İnsani gelişme, insanların önündeki seçeneklerin artması süreci şeklinde tanımlanabilir (Human Development Report, 1990: 10). İnsani gelişmişliği bu anlamda iki yönüyle ele almak gerekmektedir. Birincisi bireylerin bilgi, beceri ve sağlık gibi niteliklere sahip olması; ikincisi ise, sahip olunan bu niteliklerin

³ Beşeri Kalkınma Endeksi (Human Development Index); İnsani Gelişim İndeksi ya da İnsanca Gelişme İndeksi olarak çevirisi gerçekleştirilmiş olan kavram, İnsani Gelişme Dizini olarak da adlandırılmaktadır.

kullandırılabilmesidir. Bu açıdan bakıldığında, her iki yönün de birbirini dengelemesi gerekmektedir. Aksi halde kullanılma olanağı olmayan bu niteliklerin, kalkınma açısından bir anlamı da olmamaktadır. Buna koşul olarak, 1990 yılından başlayarak hemen hemen her yıl yayımlanan insani gelişim raporları beşeri sermayeye yönelik farklı konuları ele almaktadır (Human Development Report, 2014: 21).

UNDP'ye göre; beşeri kalkınma, bireylerin imkânlarını artırma süreci olarak tanımlanmakta, uzun, sağlıklı ve kaliteli bir yaşamı, bilgi edinmeyi ve tüm bunların gerçekleştirilmesi için bireylere gerekli koşul ve kaynakların sağlanmasını içermektedir. Bunların yanı sıra insani gelişim, kültürel, politik ve ekonomik özgürlükler başta olmak üzere, insan haklarının, bireylerin daha verimli ve yaratıcı olmalarını sağlayacak koşulların artırılması gibi birçok boyutu içinde barındırmaktadır. Ancak beşeri kalkınmanın birçok sayıda göstergesinin olmasıyla birlikte ve bu göstergelerin ölçümünde yaşanan zorluklar nedeniyle örgüt, göstergelere belirli sınırlamalar getirmek zorunda kalmıştır ve bu yüzden beşeri kalkınmanın sadece üç boyutu ile ölçümlerini yapmakta ve bu doğrultuda insani gelişim dizinini kendisine referans almaktadır.

3.1. İnsani Gelişim Dizini

İnsani gelişim dizini, UNDP'nin beşeri kalkınmışlık göstergesi olarak kullandığı değişkenleri boyutlarıyla tanımlamaktadır (Human Development Report, 2010: 215). Bu doğrultuda; Uzun ve sağlıklı yaşam boyutu olarak, doğumda beklenen yaşam süresi⁴ ölçü alınmaktadır. Doğumda beklenen yaşam süresinin önemi, sağlık ve beslenmeyle ilgili iyi bir yaşamın en önemli ve hayati ölçüsü olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin sağlıklarıyla ve beslenmeyle ilgili aldığı hizmetlerin iyi durumda olduğu ülkelerde doğumda beklenen yaşam süresi, diğer ülkelere göre daha uzun olmaktadır. Bilgi ve eğitim boyutu olarak, beklenen okullaşma yılı⁵ ve ortalama okullaşma yılı⁶ ile hesaplanabilen bilgi ve eğitim düzeyi, beşeri kalkınma endeksinin ölçülmesi en kolay boyuttur. Burada hesaplama yapılırken, beklenen okullaşma yılı ve ortalama okullaşma yılı verileri kullanılarak hesaplanmış eğitim alt endekslerinin aritmetik ortalaması alınmaktadır (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2015_technical_notes.pdf).

Gelir veya yaşam standardı boyutu olarak, kişi başına düşen reel GSMH⁷ ile hesaplanan boyut yer almaktadır. Bu boyut, beşeri kalkınmanın ölçülmesi en zor olan boyutunu oluşturmaktadır, çünkü bu boyut hakkında güvenilir veriler bulmak kolay olmamaktadır. Bundan dolayı, ülkeler arasındaki farklılıkları gidermek amacıyla

⁴ Yeni doğmuş bireylerin tüm yaşamı boyunca, doğum anındaki mortalite koşullarının aynı olduğu varsayımı altında beklenen ortalama yaşam süresidir.

⁵ Yaşa bağlı okul kayıt oranlarının mevcut şekilde kalması halinde, okula başlama yaşındaki bir çocuğun öğrenim hayatının toplam yıl sayısını göstermektedir.

⁶ 25 yaş ve üzeri kişilerin hayatı boyunca aldıkları eğitim yıllarının ortalamasıdır.

⁷ Bir ülkenin GSMH'nin, o ülkenin nüfusuna bölünmesi ile bulunan değerdir.

satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış kişi başına düşen reel GSMH rakamları kullanılmakta ve gelirin bireylerin refah düzeyine olan marjinal katkısını dikkate alan hesaplamalar yapılmaktadır. Ancak bu rakamlar, gelirin dağılımını göz ardı etmektedir, yine de bu boyutun mümkün olan verilerle en iyi ölçümünü bu rakamlar ifade etmektedir. 2010 yılında İnsani Gelişme Raporunu incelendiğinde, ölçümü yapılan bu üç boyut, şemasal bir biçimde Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: İnsani Gelişim Dizini

Boyut	Sağlık	Eğitim		Gelir (Yaşam)
Göstergeler	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Okullaşma Yılı	Ortalama Okullaşma Yılı	Kişi Başına GSMH KBGSMH (US \$)
Alt Endeksler	Sağlık Alt Endeksi	Eğitim Alt Endeksi		Gelir Alt Endeksi

Kaynak: Human Development Report 2010: 215.

Boyutlardan biri olan uzun ve sağlıklı bir yaşamın ölçümünde kullanılan değişken, *doğumda beklenen yaşam süresi*’dir. Doğumda beklenen yaşam süresi verilerinden hareketle sağlık alt endeksine ulaşılır. Eğitim ve bilgi boyutu için iki farklı değişken ele alınmaktadır. Bu değişkenler, *beklenen okullaşma yılı* ve *ortalama okullaşma yılı*’dir. Bu iki farklı eğitim verileri ele alınarak, eğitim alt endeksleri belirlenmektedir. Ancak eğitim endeksini belirlemek amacı ile iki farklı veri kullanıldığından, bu iki alt endeksin aritmetik ortalaması alınarak eğitim endeksine ulaşılmaktadır. Üçüncü ve hesaplanan son boyut ise, yaşam standardı boyutudur. Bu ise, *kişi başına düşen reel GSMH* miktarı ile ölçülerek gelir alt endeksi hesaplanmaktadır. Buradan beşeri kalkınma endeksine ulaşabilmek için ise, UNDP ülkelerin sağlık, eğitim ve gelir yönünden hesaplanan endeks değerlerini kullanmaktadır.

3.1.1. İnsani Gelişim Endeksinin Hesaplama Yöntemi

En son değiştirilen HDI hesaplama yöntemi, 2010 yılı insani gelişim raporundan alınan bilgilerle, beşeri kalkınma endeksi aşağıdaki biçimde hesaplanmaktadır. Ancak 2015 yılı insani gelişim raporunda beşeri kalkınma endeksinin sadece eğitim alt endeksi hesaplama yönteminde yeniden değişikliğe gidilmiştir (http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2015_technical_notes.pdf).

3.1.1.1. Sağlık Alt Endeksinin Hesaplanması

Sağlık alt endeksi (S_E) hesaplanırken, endeksi hesaplanacak olan ülkelere elde edilmiş doğumda beklenen yaşam süresi minimum (d_{min}) olan ülkenin verisiyle, doğumda beklenen yaşam süresi maksimum (d_{max}) olan ülkenin veri değerleri temel

alınmaktadır. (S_E) hesaplanacak olan ülkenin doğumda beklenen yaşam süresi ($d_{\bar{u}}$) kullanılarak, (S_E) hesaplanmaktadır (Human Development Report 2010: 217).

Sağlık Alt Endeksi (S_E) = $\frac{d_{\bar{u}} - d_{min}}{d_{max} - d_{min}}$ olarak hesaplanmaktadır.

3.1.1.2. Eğitim Alt Endeksini Hesaplanması

Eğitim alt endeksi (E_E) hesaplanırken, diğer alt endekslerden farklı olarak iki farklı veri söz konusu hesaplamaya dâhil edilmektedir. Bunlardan ilki, birinci eğitim alt endeksi (B_e), beklenen okullaşma yılı verisiyle hesaplanan eğitim alt endeksi; diğeri ikinci eğitim alt endeksi (\bar{I}_e) olan, ortalama okullaşma yılı verisi ile hesaplanan eğitim alt endeksidir. (B_e) hesaplanacak olan ülkeler için, beklenen okullaşma yılının alt sınırı için 0 değeri; üst sınır değeri ise, beklenen okullaşma yılı gözlemlenmiş ülkeler arasından maksimum olan değer (b_{max}) temel alınmaktadır. (\bar{I}_e) hesaplanırken de ortalama okullaşma yılı verisi için de alt sınır değeri olarak 0, üst sınır değeri olarak ortalama okullaşma yılı gözlemlenmiş ülkeler arasından maksimum olan değer (O_{max}) temel alınır. (E_E) hesaplanacak olan ülkenin de beklenen okullaşma yılı (m) ve ortalama okullaşma yılı (n) değerleri hesaplamaya dâhil edilerek, elde edilecek olan (B_e)'nin ve (\bar{I}_e)'nin aritmetik ortalaması alınarak, ilgili ülkenin (E_E)'ne ulaşılmaktadır (Human Development Report 2015: 217).

Birinci Eğitim Alt Endeksi (B_e) = $\frac{n-0}{O_{max}-0}$

İkinci Eğitim Alt Endeksi (\bar{I}_e) = $\frac{m-0}{b_{max}-0}$

Eğitim Alt Endeksi (E_E) = $\frac{B_e + \bar{I}_e}{2}$ olarak hesaplanmaktadır.

3.1.1.3. Kişi Başına Düşen GSMH Alt Endeksinin Hesaplanması

Kişi başına düşen reel GSMH alt endeksi (G_E) hesaplanırken, endeksi hesaplanacak olan ülkelerin kişi başına düşen reel GSMH'nin logaritmik verileri kullanılmaktadır. Kişi başına düşen reel GSMH'si gözlemlenmiş ülkeler arasından, kişi başına düşen reel GSMH'si minimum olan ülke (g_{min}) ile kişi başına düşen reel GSMH'si maksimum olan ülkenin (g_{max}) verileri temel alınmaktadır. (G_E) hesaplanacak olan ülkenin, kişi başına düşen reel GSMH'nin ($g_{\bar{u}}$) logaritmik değeri de hesaplamaya dâhil edilerek, ilgili ülkenin (G_E) oluşturulmaktadır (Human Development Report 2010: 217).

Kişi Başına Düşen GSMH Alt Endeksi (G_E) = $\frac{[\log(g_{\bar{u}}) - \log(g_{min})]}{[\log(g_{max}) - \log(g_{min})]}$ olarak hesaplanmaktadır.

3.1.1.4. Beşeri Kalkınma Endeksinin Hesaplanması

Beşeri kalkınma endeksi hesaplanırken, yukarıda endeksi hesaplanacak olan ülkeye ait alt endekslerin geometrik ortalaması alınarak, ilgili ülkenin beşeri kalkınma endeksine (HDI) ulaşılmaktadır (Human Development Report 2010: 217).

Beşeri Kalkınma Endeksi (HDI) = $\sqrt[3]{S_E * E_E * G_E}$ olarak hesaplanmaktadır.

2014 yılı insani gelişim raporuna göre, endeks değerleri 0,800'ün üzerinde olan ülkeler çok yüksek insani gelişim grubuna girmektedirler. İnsani gelişim değeri 0,800-0,700 arasındaki ülkeler ise, yüksek insani gelişim grubundadırlar. Endeks değeri 0,700-0,550'li olan ülkeler orta insani gelişim grubunda iken, endeks değeri 0,550'nin altında olan ülke grupları düşük insani gelişim endeks değerine sahip olan ülkelerdir (Human Development Report 2014: 215).

4. Türkiye'de Beşeri Kalkınmanın Görünümü

UNDP'nin her yıl ülkelere ait insani kalkınma raporları yayınlayarak, ülkelerin insani kalkınmalara yönelik performanslarını ortaya koymaktadır. Ülkelerin insani kalkınma performanslarını ortaya koyarken UNDP, kendi geliştirdiği yöntem ile ülkelerin insani kalkınma performanslarını değerlendirmektedir. UNDP bu doğrultuda temelde insani gelişmişliğin bir göstergesi olarak, HDI'ni hesaplamaktadır. UNDP, öncelikle beşeri kalkınma endeksinin alt endeksi olan (S_E)'ni, (E_E)'ni ve (G_E)'ni hesaplayarak, ülkelerin HDI'ini ortaya koymaktadır. UNDP, 1990 yılından günümüze kadar bazı yıllar itibari ile endekslerin hesaplama yönteminde değişiklikler yapmıştır. HDI hesaplama yöntemi son olarak 2010 yılında değiştirilmiştir. Ancak 2010 yılı raporu ve sonraki raporlarda yeni hesaplama yöntemi ile geriye dönük, yeni hesaplama yöntemine göre güncellenmiş HDI değerleri yayınlanmıştır (Şeker, 2011: 4). Öte yandan 2015 yılı HDI'ni de, endekse ait değişkenler değişmemekle beraber, sadece (E_E) hesaplama yönteminde değişikliğe gidilmiştir.

Çalışmanın bu kısmında ise, UNDP'nin HDI hesaplama verileri kullanılarak Türkiye'deki beşeri kalkınmanın yıllar itibari ile gelişimi ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada Türkiye'deki beşeri kalkınmanın gelişimi ortaya koyulurken, beşeri kalkınmanın hesaplaması için kullanılan (S_E), (E_E) ve (G_E) verileri ayrı ayrı tablolar halinde özetlenecektir. Ayrıca Türkiye'ye ait bu verileri ortaya koyarken, Türkiye'deki beşeri kalkınma göstergelerini diğer ülkeler ile karşılaştırılarak, uluslararası ölçekte de Türkiye'nin beşeri kalkınma performansı ortaya konmaya çalışılacaktır.

4.1. Türkiye'de Beşeri Gelişimin Sağlık Boyutu

UNDP, ülkelerdeki beşeri kalkınmanın sağlık yönünden gelişmişliğini incelerken, o ülkedeki bireylerin doğumda beklenen yaşam sürelerini temel almaktadır. Çalışmanın bu kısmında, Türkiye'nin beşeri kalkınmasının sağlık boyutunu

incelemek için, öncelikle Türkiye'nin bu kriterde gösterdiği gelişmeyi, yıllar itibarı ile ortaya koyduktan sonra Türkiye gibi dünyada gelişmekte olan seçilmiş ülkelerle karşılaştırılması yapılacaktır. Nitekim bu doğrultuda, UNDP verilerinden yararlanılarak Tablo 2 ve Şekil 1 hazırlanmıştır.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, Türkiye'de 1980 yılında doğumda beklenen yaşam süresi 58.7 olarak gerçekleşmiş, (S_E) 0.595 değeri ile 121'ci sırada yer almıştır.

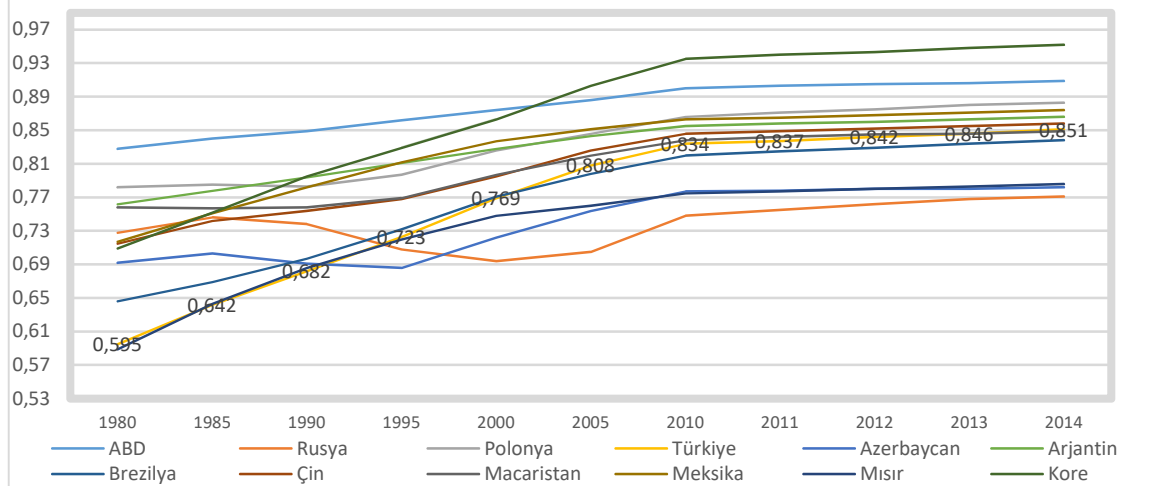
1980 yılından 2014 yılına kadar Türkiye'de bu değerler belli oranlarda artmış ve 2014 yılına gelindiğinde doğumda beklenen yaşam süresi 16.6 yıl artarak 75.3 yıla ulaşmıştır. Bu değerlerle Türkiye 2014 yılında HDI hesaplanan ülkeler arasında 65'ci sırada yer almıştır.

Yıllar	Türkiye'nin Sağlık Alt Endeksi	Türkiye'de Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	Sağlık Alt Endeksi Hesaplanan Ülke Sayısı	Türkiye'nin Sağlık Alt Endeksindeki Sıralaması	Türkiye'nin Sağlık Alt Endeks Sıralamasındaki Değişim
1980	0.595	58.7	190	121	-
1985	0.642	61.7	190	119	2
1990	0.682	64.3	190	115	4
1995	0.723	67.0	190	107	8
2000	0.769	70.0	190	96	11
2005	0.808	72.5	190	79	17
2010	0.834	74.2	190	68	0
2011	0.837	74.4	190	68	0
2012	0.842	74.7	190	67	1
2013	0.846	75.0	190	65	2
2014	0.851	75.3	190	65	0

Tablo 2: Türkiye'de Beşeri Gelişimin Sağlık Boyutu

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

1980 yılından 2014 yılına gelene kadar Türkiye'nin (S_E) sıralamasında olumlu yönde değişme görülmektedir. Bu değişimin temel nedeni, endeks hesaplamasında kullanılan değişkenin iyileşmesinden kaynaklanmaktadır, ancak bu sıralamayı etkileyecek diğer nedenleri de göz önüne almak gerekmektedir. Sıralamadaki değişim sebepleri arasında, genellikle endeksi hesaplanan diğer ülkelerin sağlık boyutunda gösterdikleri performans ve endeksi hesaplanan ülke sayısındaki değişim olmaktadır (Şeker, 2011: 23). Şekil 1'de Türkiye'nin (S_E) verileri, seçilmiş ülkelerin sağlık endeks verileriyle karşılaştırılmıştır.

Şekil 1: Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerdeki Sağlık Alt Endeksinin Gelişimi

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

Ancak 1995 ve 2000 yılı (S_E) değerleri değerlendirildiğinde Türkiye; Mısır, Azerbaycan ve Rusya'yı (S_E) değeri olarak geride bırakmakta, 2005 yılı (S_E) değerleri verilerine göre Türkiye'nin geride bıraktığı ülkelere Brezilya da eklenmektedir. 2010 yılı ve sonraki yıllarda ise, Türkiye'nin (S_E) değerleri; Rusya, Azerbaycan, Brezilya ve Mısır'ın (S_E) değerinden her zaman daha yüksek değerler almaktadır, ancak sadece 2013 yılı (S_E) değeri Macaristan'ın (S_E) değeriyle eşitlenmektedir. Öte yandan Türkiye'nin (S_E) değeri daima Kore, ABD, Polonya, Arjantin, Çin ve Meksika'nın (S_E) değeri altında kalmaktadır.

4.2. Türkiye'de Beşeri Gelişimin Eğitim Boyutu

UNDP, ülkelerin beşeri kalkınma düzeyini eğitim kriterini temel olarak incelerken, 2010 yılı öncesi beşeri kalkınmanın eğitim boyutu göstergesi olarak, ülkelerdeki yetişkin okuryazarlık ve okullaşma oranı verilerini kullanmıştır. Ancak ülkeleri eğitim kriteri bakımından değerlendirilen bu iki değişken 2010 yılına gelindiğinde, özellikle ülkelerdeki okuryazarlık kriteri bakımından HDI hesaplamalarında kullanışsız bir değişken haline gelmiştir. Çünkü 2010 yılı ve hatta öncesindeki birkaç yılda, ülkelerdeki okuryazarlık oranları gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkede en yüksek düzeye çıkarak eşitlenmiştir. Bunu takiben UNDP, 2010 yılı ve sonraki yıllarda ülkelerdeki beşeri kalkınma düzeyini eğitim boyutuyla incelerken gösterge olarak, ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı göstergelerini kullanmaya başlamıştır (Şeker, 2011: 7). Ancak örgüt, değişen yeni değişkenleri temel olarak, bu değişkenlerle geçmiş yılların (E_E) bileşenlerini de yayınlamıştır. Bu yönde öncelikle yıllar itibari ile Türkiye'deki beşeri kalkınmanın eğitim boyutundaki gelişim göz önüne alınarak Tablo 3 ve Türkiye'deki bu göstergelerin gelişmekte olan seçilmiş ülke karşılaştırılması yapılarak Şekil 2 oluşturulmuştur.

Tablo 3 incelendiğinde 1980 yılı itibari ile Türkiye’de ortalama okullaşma yılının 2.9 yıl ve beklenen okullaşma yılının 7.5 yıl, (E_E)’nin 0.304 ile hesaplanan ülkeler sıralamasında 80.inci sırada olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Türkiye’de Beşeri Gelişimin Eğitim Boyutu

Yıllar	Türkiye’nin Eğitim Alt Endeksi	Türkiye’de Beklenen Okullaşma Yılı	Türkiye’de Ortalama Okullaşma Yılı	Eğitim Alt Endeksi Hesaplanan Ülke Sayısı	Türkiye’nin Eğitim Alt Endeksindeki Sıralaması	Türkiye’nin Eğitim Alt Endeks Sıralamasındaki Değişim
1980	0.304	7.5	2.9	109	80	*
1985	0.364	8.3	4.0	122	84	-4
1990	0.399	8.9	4.5	143	97	-13
1995	0.427	9.6	4.8	146	101	-4
2000	0.493	11.1	5.5	166	105	-4
2005	0.532	11.9	6.0	181	115	-10
2010	0.624	13.9	7.2	188	104	11
2011	0.648	14.4	7.4	188	93	1
2012	0.656	14.5	7.6	188	92	0
2013	0.656	14.5	7.6	188	92	0
2014	0.656	14.5	7.6	188	93	-1

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

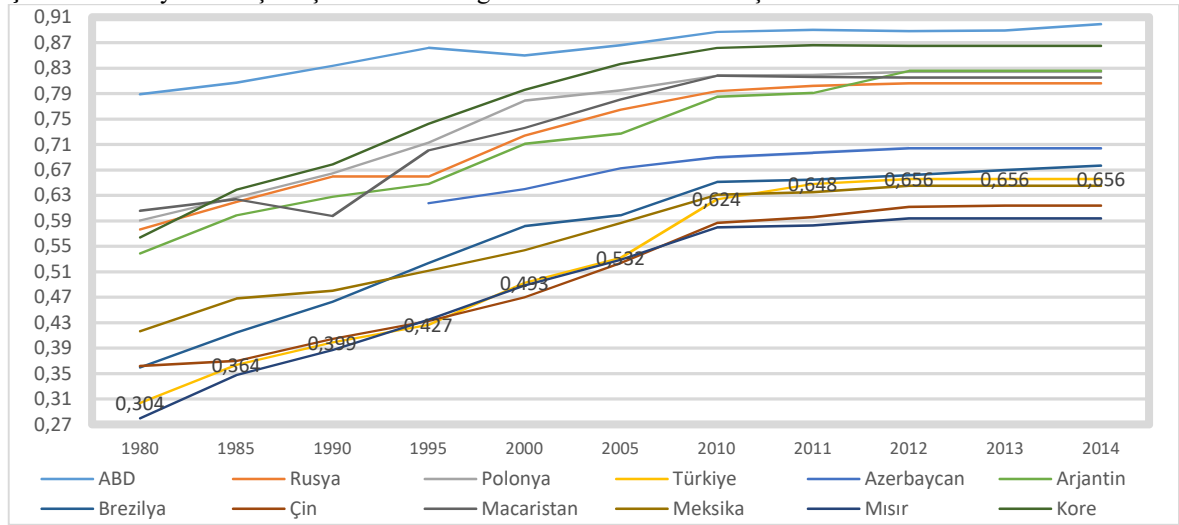
1995 ve 2010 yılları arasında Türkiye, (E_E) sıralamasında ilk yüz ülke içerisine girememiştir. Türkiye 2010 yılı sonrasında (E_E) sıralamasında ilk yüz ülke içerisine girse de, gerek(E_E) sıralaması gerekse(S_E) ve (G_E) sıralamalarında geri kalmıştır. 2010 yılı ve sonrasında (E_E) hesaplanan ülke sayısı değişmemiştir, bu doğrultuda Türkiye’nin eğitim alanında gösterdiği performansın değerlendirilmesi daha sağlıklı olmuştur. Nitekim Türkiye’nin 2010 yılı (E_E) sıralaması 104 iken, 2014 yılında (E_E) 0.656 değerini almış ve Türkiye sıralamada 93’cü olmuştur. Türkiye’nin 2010 yılı sonrasındaki (E_E)’ndeki ve sıralamasındaki gelişmenin nedeni eğitim sistemindeki uygulama değişikliğinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim 2011-2012 eğitim öğretim döneminden sonra Türkiye’de sekiz yıllık zorunlu eğitim sistemi bırakılarak, 2012-2013 eğitim öğretim döneminde dört artı dört artı dört (4+4+4) eğitim sistemine geçilmiştir. Yeni eğitim sistemine geçilmesi itibari ile ortalama okullaşma yılına fazla bir etki göstermese bile, beklenen okullaşma yılını daha fazla yükselterek Türkiye’nin eğitim sıralamasındaki performansını arttırmıştır. Yeni eğitim sisteminin ise, ileri ki yıllarda gecikmeli olarak ortalama okullaşma yılını yükseltmesi muhtemeldir, çünkü ortalama okullaşma yılının hesaplanmasında 25 yaş ve üstü kişilerin göstergeleri kullanılmaktadır. Bu sonuç, ileri ki yıllarda Türkiye’nin eğitim boyutu sıralamasında daha üstlerde yer alacağını göstermektedir. Her ne kadar Türkiye’nin beşeri kalkınmasının eğitim boyutunun ileri ki yıllarda daha iyi bir konuma geleceği düşünülse de Türkiye’nin eğitim boyutu göstergelerinin diğer gelişmekte olan

ülkelerle karşılaştırılması yapılması gerekmektedir. Türkiye'nin eğitim boyutu göstergeleri olarak hak ettiği yerde olmadığı ve nitelik eğitim alt endeksi hesaplanan ülkeler arasında bir hayli geride olduğu görülmektedir. Şekil 2'de aynı gösterge ile Türkiye'nin gelişmekte olan seçilmiş ülkeler ile karşılaştırılması yapılmıştır.

Şekil 2'den görüldüğü üzere 1980 yılında Türkiye'nin (E_E) değeri 0.304 değerini almıştır ve bu değer itibariyle sadece Mısır'ın önünde yer almaktadır, bu durum 1985 ve 1990 yıllarında da sürmekte ancak, 1995 yılında Türkiye ile paralel ekonomiler sayılacak bütün seçilmiş ülkelerin gerisinde kalmıştır. 2000, 2005 ve 2010 yılı (E_E) değerlerine göre ise, Türkiye (E_E) değeri olarak Mısır ile Çin'in önüne geçmiştir. 2011 yılı ve sonra ki yıllar da ise Türkiye, Mısır ile Çin'e ek olarak Meksika'nın da önüne geçmiştir. 2014 yılında ise, Türkiye 0.656 (E_E) değeri ile (E_E) hesaplanan ülkeler arasında 93'ncü sırada yerini almıştır.

Şekil 2: Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerdeki Eğitim Alt Endeksinin Gelişimi

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

2011 yılı ve sonrasında Türkiye'nin (E_E) değerlerinde bir durağanlık görülse de, yeni eğitim sistemi olan (4+4+4)'ün etkisiyle beklenen okullaşma yılı göstergesinde bir iyileşme sağlanmış bu ise (E_E)'ni pozitif yönde etkilemiştir.

Sonuç olarak Türkiye beşeri kalkınmanın eğitim boyutunda oldukça geridir, ancak yeni eğitim sistemi olan (4+4+4) ile ileri ki yıllarda Türkiye'nin eğitim boyutu göstergeleri ile daha iyi bir yerde olabileceği sonucu da çıkartılabilmektedir.

4.3. Türkiye'de Beşeri Gelişimin Gelir Boyutu

UNDP, ülkelerin beşeri kalkınmalarının gelir boyutunu incelerken, HDI hesaplanan ülkelerdeki kişi başına düşen reel gelir bakımından değerlendirmektedir. Ancak UNDP, 2010 yılı öncesinde ülkelerdeki kişi başına düşen geliri, SGP'ye göre

uyarlanmış GSYİH büyüklüğüne göre hesaplarken, 2010 yılı ve sonrasında kişi başına düşen geliri SGP'ye göre uyarlanmış GSMH büyüklüğüne göre hesaplamaya başlamıştır (UNDP, 2010: 215-219).

Çalışmanın bu kısmında ise, Türkiye'deki beşeri kalkınmanın gelir boyutundaki gelişme incelenecektir. Nitekim bu doğrultuda öncelikle Türkiye'deki beşeri kalkınmanın gelir boyutunu yıllar itibari ile incelemek amacıyla Tablo 4 ve Türkiye'deki beşeri kalkınmanın gelir boyutundaki gelişmeyi, diğer gelişmekte ve kendisine yakın ekonomiler olarak sayılabilecek olan seçilmiş ülkelerle karşılaştırmak amacıyla Şekil 3 oluşturulmuştur.

Tablo 4'te görüldüğü üzere 1980 yılında SGP'ye göre kişi başına düşen GSMH 7791.7 dolar olarak gerçekleşmiş, aynı yıl (G_E) 0.658 değerini almış ve bu endeks değeri ile Türkiye (G_E) sıralamasında seçilmiş ülkeler arasında 59'cu sırada yer almıştır.

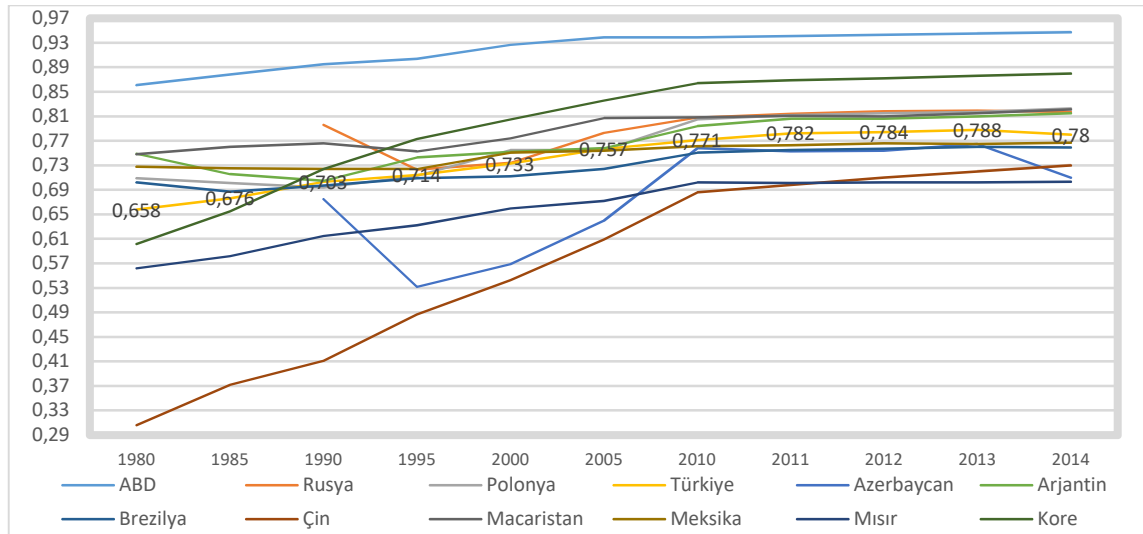
1980 yılından sonraki yıllarda (G_E) değeri sürekli yükselmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin sıralamada olumlu yönde değişmemesi, Türkiye'nin gelir değişkeni bakımından performansının düşük olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim Tablo 4'te yer alan 1980 yılı ülke sayısında artış olmuştur. Bu artışa rağmen Türkiye'nin (G_E) sıralamasında yerini koruması önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Türkiye'nin 2013 (G_E) değeri 2012 yılı değerine göre artış gösterse de sıralama değerinde bir gelişme yaşanmamıştır. Türkiye'nin 2014 yılı SGP'ye göre hesaplanmış kişi başına düşen GSMH'si 18677.1 dolar olarak gerçekleşmiş, bu doğrultuda da (G_E) 0.790 değerini alarak, 56'cı sırada yer almıştır. Türkiye'nin gelir alt endeksindeki bu sıralamasının daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi gösterdiği performans gelişiminin ortaya konması amacıyla Şekil 3 oluşturulmuştur.

Tablo 4: Türkiye’de Beşeri Gelişimin Gelir Boyutu

Yıllar	Türkiye’nin Gelir Alt Endeksi	Türkiye’de Kişi Başına Düşen GSMH (2011 SGP \$)	Gelir Alt Endeksi Hesaplanan Ülke Sayısı	Türkiye’nin Gelir Alt Endeksindeki Sıralaması	Türkiye’nin Gelir Alt Endeks Sıralamasındaki Değişim
1980	0.658	7791.7 \$	160	59	*
1985	0.676	8764.0 \$	160	59	0
1990	0.703	10494.1 \$	187	64	-5
1995	0.714	11316.8 \$	187	57	7
2000	0.733	12807.3 \$	189	58	-1
2005	0.757	14986.8 \$	189	55	3
2010	0.771	16505.9 \$	190	59	-4
2011	0.782	17728.4 \$	190	56	3
2012	0.784	17893.5 \$	190	57	-1
2013	0.788	18377.6 \$	190	57	0
2014	0.790	18677.1 \$	190	56	1

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

Şekil 3’te 1980, 1985 yılı Türkiye gelişmekte olan seçilmiş ülkelerden Çin’in ve Mısır’ın önünde yer almaktadır. 1990,1995 ve 2000 yıllarında ise Türkiye, Çin ve Mısır’ın yanı sıra; Brezilya, Polonya ve Azerbaycan’ın da önüne geçmiştir. 2005 yılında Türkiye Polonya’nın önüne geçse de 2010 yılı ve sonrasında tekrar Polonya’nın gerisinde kalmıştır.

Şekil 3: Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerdeki Gelir Alt Endeksinin Gelişimi

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

2010 yılı ve sonrası yıllarda ise, Türkiye her zaman Azerbaycan, Brezilya, Çin, Meksika ve Mısır'ın önünde yer almaktadır. 2014 yılı ve öncesinde ise, Türkiye ABD, Kore, Rusya, Macaristan gibi ülkelerin daima altında yer almıştır.

4.4. Türkiye’de Beşeri Gelişimin Görünümü Olarak HDI

Beşeri kalkınmanın üç bileşeni olarak kabul edilen sağlık, eğitim ve gelir bileşenlerinden yola çıkılarak hazırlanan beşeri kalkınma endeksi, Türkiye’nin aldığı HDI değeri, endeksi hesaplanan ülke sayısı, Türkiye’nin bu ülkeler arasındaki sıralamasındaki yeri ve bu sıralamadaki değişim, ilgili yıllar için Tablo 5’de yer almaktadır. Ancak Tablo 5’de yer alan veriler en son olarak 2015 yılında yayımlanan rapordaki yeni yöntemle göre hesaplanan UNDP veri bankasından alınmıştır, dolayısıyla Tablo 5’deki veriler diğer yıllarda yayımlanan endeks değerlerinden ve sıralama değerlerinden farklılık taşımaktadır.

Tablo 5’te yer alan bilgilere göre, Türkiye 1980 yılında 0.492 HDI değeri ile endeksi hesaplanan 104 ülke arasında 64’cü sırada bulunmaktadır. 1980 yılından sonra ise endeks değeri yükselse bile, 1995 yılı haricinde, 2005 yılına kadar endeks değeri sıralamasında sürekli gerileme yaşanmaktadır. 2005 yılından sonra Türkiye’nin endeks değeri sürekli yükselmiş ve endeksi hesaplanan ülke sayısının artmasına rağmen, Türkiye’nin endeks sıralamasında önceki yıllara oranla yüksek bir iyileşme görülmüştür, nitekim 2005 yılında Türkiye sıralamada 93.cü iken 2010 yılında 77.ye yükselmiştir. 2010 yılından sonra da Türkiye’nin hem endeks değerinde hem de endeks değeri sıralamasında yükselme görülmüştür. UNDP’nin son olarak 2015 yılında yayımlanan raporuna göre ise, Türkiye 0.761 beşeri kalkınma endeks değeri ile 188 ülke arasında 72’ci sırada yer almaktadır.

Yine Tablo 5’ten hareketle, Türkiye’nin HDI değeri, UNDP’nin yaptığı sınıflandırmaya göre, 0.800 ve 0.700 aralığında olduğu için Türkiye yüksek insani gelişmişlik grubunda bulunan ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 5: Türkiye’de Beşeri kalkınma endeksinin görünümü

Yıllar	Türkiye’nin Beşeri Kalkınma Endeksi	Beşeri Kalkınma Endeksi Hesaplanan Ülke Sayısı	Türkiye’nin Beşeri Kalkınma Endeksindeki Sıralaması	Türkiye’nin Beşeri Kalkınma Endeksi Sıralamasındaki Değişim
1980	0.492	104	64	*
1985	0.540	112	66	-2
1990	0.576	143	88	-22
1995	0.604	146	84	4
2000	0.653	166	86	-2
2005	0.687	181	93	-13
2010	0.738	188	77	16
2011	0.751	188	71	6
2012	0.756	188	72	-1
2013	0.759	188	72	0
2014	0.761	188	72	0

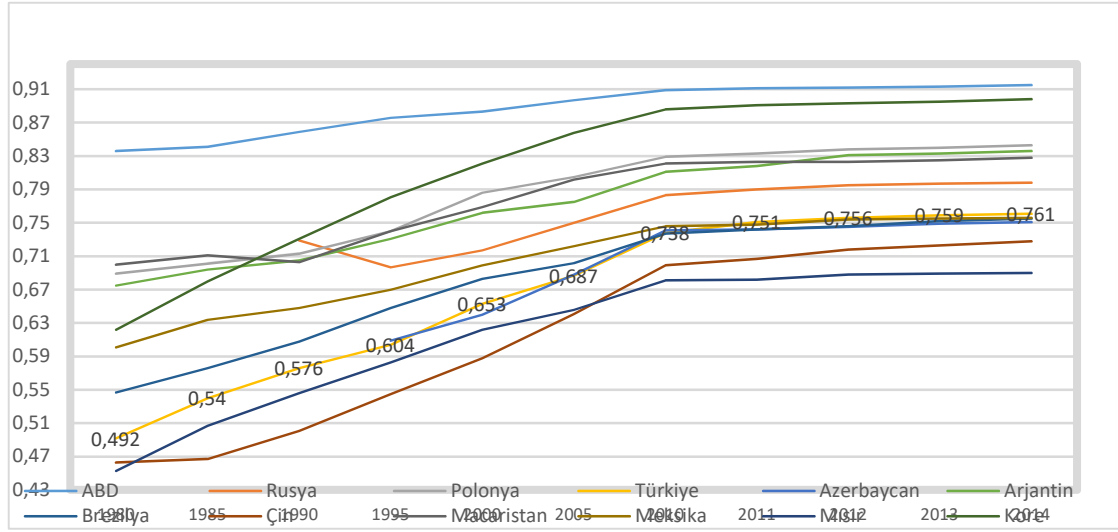
Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

Şekil 4’te ise, Türkiye ve seçilmiş ülkelerin beşeri kalkınma endekslerin zaman içinde aldığı değerler karşılaştırılmaktadır. 1980 yılında Türkiye’nin endeksi 0.492 değeri ve bu endeks değeri ile Türkiye sadece Çin ve Mısır’ın önünde yer almakta ve bu durum 2000 yılına gelinceye kadar değişmemektedir. 2000 yılında Türkiye bu ülkelere ilave olarak Azerbaycan’ın önüne geçse de 2005 yılı endeks değerine göre bu ülkenin tekrar gerisine kalmıştır.

2011 yılı endeks değerine bakıldığında ise, Türkiye’nin endeksi 0.751 değerini almakta ve bu değer ile Türkiye; Azerbaycan, Brezilya, Çin, Meksika ve Mısır’ın önünde yer almaktadır. Diğer taraftan Türkiye; ABD, Rusya, Polonya, Arjantin ve Macaristan’ın gerisinde yer almaktadır.

UNDP’nin 2015 yılında son olarak yayımladığı rapora göre ise, Türkiye beşeri kalkınma endeksi 0.761 değeri ile hesaplanan ülkeler arasında 72’ci sırada yer almıştır.

Şekil 4: Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerdeki Beşeri Kalkınma Endeksinin Gelişimi

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

5. Sonuç

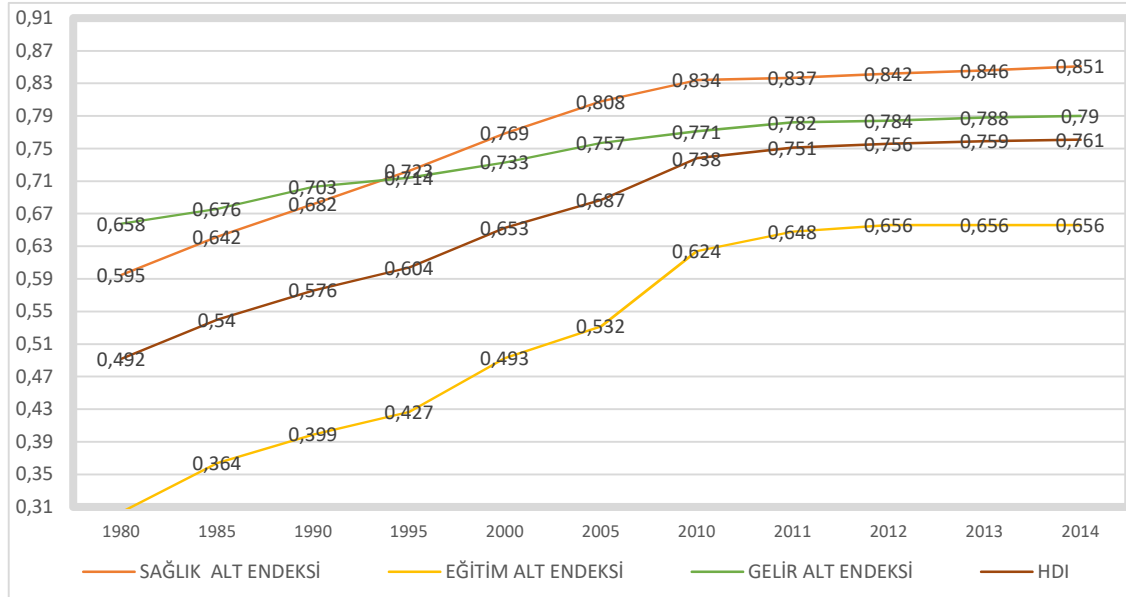
Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin temel amaçları, başta ekonomik kalkınmaları olmak üzere, sosyal ve siyasal yönlerden de kalkınmalarını bir an önce gerçekleştirip, gelişmiş ülkeler arasında yerini almak, yüksek bir yaşam standardında ülke vatandaşlarının yaşamlarını idame ettirmeye çalışmaktır. Bu açıdan bakıldığında, öncelikle ekonomik kalkınmanın göstergesi olarak kişi başına düşen GSMH kriter alınmakta ve bu kriter ülkeler arasında öncelikli bir kalkınmışlık göstergesi sayılmaktadır. Ancak günümüz bilgi çağında kalkınmışlık göstergesinin sadece ekonomik yönden değerlendirilmesinin eksikliği ön plana çıktığı için, bilginin üreticisi olan bireye yönelik göstergelerdeki gelişmişlik, ülkelerin kalkınma kriterleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda UNDP'nin çalışmalarında yer alan beşeri kalkınma endeksi, beşeri gelişimin önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın önceki kısımlarında UNDP'nin beşeri sermayenin niteliklerine yönelik olarak hesapladığı endeks tanıtılmış ve bu endeksin Türkiye'ye ait bileşenleri verilerek, Türkiye'deki beşeri sermaye profili özetlenmiştir.

Bu profile göre, doğumda beklenen yaşam süresi verisi ile hesaplanan ve beşeri kalkınmışlığın sağlık boyutu olarak, Türkiye'nin sağlık alt endeksi Şekil 5'de görüleceği gibi 1990 yılından sonra en yüksek performansı gösteren boyut olmuştur ve 2014 yılı verileri itibari ile Türkiye 0.851 sağlık alt endeks değeri ile hesaplanan ülkeler sıralamasında 65'ci sırada yer almıştır. Sağlık alt endeksindeki gelişme, doğal olarak bu endeksin hesaplanmasında kullanılan doğumda beklenen yaşam süresi verilerindeki gelişmeden kaynaklanmaktadır. Doğumda beklenen yaşam süresindeki gelişmenin altında yatan sebepler ise, Türkiye'de uygulanan sağlık politikalarında ve

tıp bilimindeki gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Ülkemizde, sağlık alt endeksindeki gelişim diğer alt endekslere göre iyi bir performans göstermiştir, ancak Şekil 1'deki Türkiye ile kendisine yakın ekonomiler olarak sayılabilecek birçok ülkenin sağlık alt endeksinden geri olduğu da görülmektedir. Buradan Türkiye'deki sağlık alt endeksindeki gelişimin, diğer ülkelerin sağlık alt endekslerindeki gelişime göre düşük kaldığı anlaşılmaktadır.

Beşeri kalkınmışlığın bir diğer boyutu olan eğitim boyutunun ise, Türkiye'ye ait gelişimi Şekil 5'te görüldüğü üzere Türkiye diğer alt endeks değerlerine göre, 1990 yılına kadar en iyi performansı gelir alt endeks değerinde göstermiştir. Ancak 1990 yılından sonra gelir alt endeks değeri, sağlık alt endeks değerinin gerisinde kalmış ve bu durum günümüze kadar değişmemiştir. Nitekim Türkiye'nin gelir alt endeksi 2014 yılı verileriyle yapılan hesaplamalara göre 0.790 değerini almaktadır. Bu sonuca göre Tablo 4'ten de anlaşıldığı gibi, gelir alt endeksi hesaplanan ülkeler arasında 56'ncı sırada bulunmaktadır.

Şekil 5: Türkiye'deki Beşeri Kalkınma Ve Beşeri Kalkınmanın Alt Bileşenleri

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data#>

Beşeri kalkınmışlığın sağlık, eğitim ve gelir boyutu bileşenlerinden hareketle hazırlanan beşeri kalkınma endeksinin Türkiye'ye ait gelişimi ise, yine Şekil 5'te görülmektedir. Türkiye'ye ait beşeri kalkınma endeksinin 1980 yılından 2014 yılına kadar yukarı yönlü bir eğilimde olduğu görülmektedir. Nitekim 2014 yılında Türkiye beşeri kalkınmışlık endeksi 0.761 değeri ile 72'ci sırada yer almıştır.

Türkiye'ye ait beşeri kalkınma endeksinin eğiliminin yönünü, endeksi oluşturan alt endeks değeri belirlemektedir. Çalışmada kullanılan verilerden hareketle ve Şekil

5'ten görüldüğü üzere beşeri kalkınma endeksini, sağlık ve gelir alt endeksleri yukarı yönlü hareket ettirmektedir. Ancak eğitim alt endeksi, beşeri kalkınma endeksinin aşağı yönlü hareket etmesine neden olmaktadır. Bu durum Türkiye'yi beşeri kalkınmışlık olarak gelişmiş ülkeler arasında görebilmek için politika yapımcıların eğitim alt endeksini geliştirmeye yönelik uygulamalar geliştirmesi gerekmektedir. Eğitim alt endeksine yönelik geliştirilecek bu politikalar ise, eğitim alt endeksinin hesaplanması için kullanılan değişkenlere yönelik olması gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin eğitim alt endeksinin gelişimi için beklenen ve ortalama okullaşma yılının yükselmesi gerekmektedir. Eğitim alt endeksi için uygulanacak politikalar ile kısa vadede ortalama okullaşma oranını artırılması mümkün görülmemektedir. Ancak zorunlu eğitim sisteminde yapılacak değişimler ile özellikle temel eğitimi alma süresi uzatılır ise, öncelikle beklenen okullaşma yılı artacak ve bunun devam etmesi durumunda orta ve uzun vadede ortalama okullaşma yılı arttırılabilecektir. Nitekim Türkiye'de uygulanan beş yıllık zorunlu temel eğitimden sonra sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçilmesi ve ardından sekiz yıllık zorunlu eğitimden sonra 2012-2013 eğitim öğretim döneminde 4+4+4 olarak bilinen temel eğitim sistemine geçilmesi, Türkiye'de beklenen okullaşma yılını arttırmıştır. Ancak beklenen okullaşma yılının artması, eğitim alt endeksini bir noktaya kadar yükseltebilmektedir. Yeni uygulanan eğitim sistemlerinde uygulanan bu politikaların sonuçları ancak orta ve uzun vadede ortalama okullaşma yılını olumlu yönde etkileyecektir.

Kaynakça

- Altay, Asuman, Pazarlıoğlu, M.Vedat, (2007), "Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi*, Sayı:12, Yıl: 9, ss. 96-108.
- Arabacı, İmam, Bakır, (2011), "Türkiye'de Ve Oecd Ülkelerinde Eğitim Harcamaları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 35, Ss.100-112.
- Baş, Kemal, (2004), "Türkiye'de Zorunlu Eğitim Süresinin Arttırılmasının Sağlayacağı Kazançlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 3, Ankara, ss. 21-42.
- Baş, Kemal, (1997), "Eğitim, Kalkınma, Gelir Ve Doğurganlık İlişkileri: Mersin Örneği", *Mersin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, ss. 135-152.
- Canpolat, Naci, (2000), "Türkiye'de Beşeri Sermaye Birikimi Ve Ekonomik Büyüme", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 265-281.

- Çolak, Murat, (2010), “Eğitim Ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi”, *Kamu-İş Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3, ss. 109-125.
- Çoban, Orhan, (2004), “Beşeri Sermayenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 30, ss. 131-142.
- Eser, Kadir, Gökmen, Çisel, Ekiz, (2009), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi Ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 41-56.
- Georgi, Barbara, Piazza, (2002), “The Role Of Human And Social Capital İn Growth: Extending Our Understanding”, *Cambridge Journal Of Economics*, No. 26(4), ss. 461-479.
- Günel, Derya, (2006), “Beşeri Sermayenin Türkiye’de Bölgelerarası Ekonomik Kalkınma Açısından Önemi: Mankiw-Romer-Weil Modeli Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Muğla.
- Han, Ergül, Kaya, A. Ayşen, (2008), *Kalkınma Ekonomisi: Teori Ve Politika*, Nobel Kitap Dağıtım, Ankara.
- Jones, Charles. I. (2001), *İktisadi Büyümeye Giriş*, Sanlı, Ateş Ve İsmail, Tuncer, (Çev), Literatür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul.
- Karakayalı, Hüseyin, Dilber, İlkey, (2010), *Kuramlarda Büyüme Ve Kalkınma*, Emek Matbaacılık Yayıncılık, Manisa.
- Karataş, Muhammed, Çankaya, Eda, (2010), “İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, Burdur, ss. 29-55.
- Kaya, A. Ayşen, (2004), “Uygun Teknoloji Seçimi Ve Kalkınma”, *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Sami, Taban Ve Muhsin, Kar, (Ed). Ekin Kitabevi, Bursa, ss. 235-256.
- Kaynak, Muhteşem, (2007), *Kalkınma İktisadı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kibritçioğlu, Aykut, (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri Ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt No: 53, Sayı No: 1-4, ss. 207-230.
- Saygılı, Şeref, Cihan, Cengiz, (2006), “Eğitim Ve Sürdürülebilir Büyüme: Türkiye Deneyimi Riskler Ve Fırsatlar” *Tüsiad Büyüme Stratejileri Dizisi* No: 7, Yayın No: Tüsiad-T/2006-06-420, İstanbul.

- Taban, Sami, Günay, Enver, (2004), “Planlama Ve Kalkınma”, *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Sami, Taban Ve Muhsin, Kar, (Ed). Ekin Kitabevi, Bursa, ss. 301-329.
- Taban, Sami, Kar, Muhsin, (2005), “İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri Ve Kaynakları”, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel Ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Muhsin, Kar Ve Sami, Taban, (Ed). Ekin Kitabevi, Bursa, ss. 7-51.
- Taş, Umut, Yenilmez, Füsün, (2008), “Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü Ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9. Sayı: 1, ss. 155-186.
- Tuna, Yusuf, Yumuşak, İ. Güran, (2002), “Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 52, Sayı:1, Ss.1-26.
- Tunç, Mehtap, (1998), “Kalkınmada İnsan Sermayesi: İç Getiri Oranı Yaklaşımı Ve Türkiye Uygulaması”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:1, ss. 83-93.
- Türker, M. Tuba, (2000), “İktisadi Büyümede Beşeri Sermaye Ve Türkiye’nin Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayenin Gelişimi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Tüylüoğlu, Şevket, Çeştepe, Hamza, (2004), “*Kalkınma Teorilerinin Temelleri Ve Gelişimi*”, *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Sami, Taban Ve Muhsin, Kar, (Ed). Ekin Kitabevi, Bursa, Ss. 27-40.
- Undp, (1990), *Human Development Report*, Published For The United Nations Development Programme, [Http://Www.Undp.Org/](http://Www.Undp.Org/), (26.04.2015).
- Undp, (1995), *Human Development Report*, Published For The United Nations Development Programme, [Http://Www.Undp.Org/](http://Www.Undp.Org/), (26.04.2015).
- Undp, (2010), *Human Development Report*, Published For The United Nations Development Programme, [Http://Www.Undp.Org/](http://Www.Undp.Org/), (04.02.2015).
- Undp, (2014), *Human Development Report*, Published For The United Nations Development Programme, [Http://Www.Undp.Org/](http://Www.Undp.Org/), (26.04.2015).
- Undp, (2015), *Human Development Report*, Published For The United Nations Development Programme, [Http://Www.Undp.Org/](http://Www.Undp.Org/), (04.08.2016).
- Wigley, Akkyunlu, Arzu, Akkoyulu, Buket, (2011), “Türkiye’de Eğitimin Değerinin Ölçülmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, ss. 375 - 385.
- Yıldırım, Kemal, Karaman, Doğan, Taşdemir, Murat, (2009), *Makro Ekonomi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Yumuşak, İ. Güran, Yıldırım, Durmuş, Çağrı, (2009), “Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme”, *The Journal Of Knowledge Economy & Knowledge Management*, Volume Iv Spring, ss.57-70.
- Yumuşak, İ. Güran, (2008), “Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi Ve Türkiye’nin Beşeri Sermaye Potansiyeli”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 55, ss. 3-48.
- Yumuşak, İ. Güran, Bilen, Mahmut, (2000), “Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, ss. 77-96.